

De opkomst van agro-extractief kapitalisme

Inzichten uit Guatemala in het begin van de 21e eeuw

Samenvatting

In 2007-2008 zijn financiële crises en crises op het gebied van voedsel, energie en milieu/klimaat ontstaan die nog jaren doorwerken. Een mondiale, maar ongelijke opleving van het extractivisme van natuurlijke hulpbronnen en de consolidatie van milieudiensten in kapitaalaangroei en strategieën voor aanpassing aan klimaatverandering geven uitdrukking aan de samenvallende crises in het begin van de 21e eeuw en dragen er ook aan bij. De wereldwijde vraag naar agrogrondstoffen groeit en breidt zich uit van traditioneel voedsel-, vezel- en veevoedergebruik naar vloeibare brandstoffen, biomaterialen en koolstofputten. Dit leidt tot de opkomst van 'complexen van flexibele gewassen en producten' (Borras et al. 2016). Het onderzoek naar 'landjepik' en 'nieuw extractivisme' dat op gang is gekomen na de meervoudige en samenvallende crisissituatie heeft de problematiek van de hedendaagse agro-milieuverandering in de schijnwerpers gezet.

Dit zijn echter twee aparte onderdelen van de onderzoeksliteratuur. Hoewel er belangrijke inzichten uit naar voren komen, zijn de bevindingen vaak losstaand, en dus slechts gedeeltelijk bruikbaar om een gemeenschappelijk probleem aan te pakken. Dit onderzoek bouwt voort op baanbrekende inspanningen om cruciale inzichten uit de (agrarische) politieke economie en politieke ecologie te combineren. Het doel van het onderzoek is om inzicht te krijgen in de aard, het karakter en de trajecten van agro-milieuverandering en de politiek die deze verandering mogelijk maakt en beperkt ten tijde van versterkt extractivisme van hulpbronnen in de samenvallende crisissituaties. Op basis hiervan is de centrale onderzoeksvraag: *Hoe bepaalt het extractivisme van hulpbronnen aan het begin van de 21e eeuw de aard, het karakter en de richting van de agro-milieuveranderingen, en wat zijn de gevolgen voor welke actoren?*

De gegevens wijzen erop dat de herstructurering van de landbouwproductie die het gevolg is van zowel de opkomst van complexen van flexibele gewassen en producten als de achtergelegen politieke dynamiek, de basis vormt voor een duidelijk herkenbaar model van extractivisme van hulpbronnen na de eeuwwisseling. Het hier beschreven onderzoek naar dit verschijnsel vond in 2006-2014 plaats in Guatemala. Het heeft inzichten opgeleverd die ook elders van toepassing kunnen zijn. Vooral de bloeiende flexibele suikerriet- en palmcomplexen bevorderen sinds 2005 de opkomst van een duidelijke vorm van biomassa-extractivisme. In dit proefschrift wordt dit het *agro-extractieve kapitalistische project* genoemd. Deze specifieke vorm van het organiseren van arbeidskracht, grond, geld-kapitaal, kennis en technologie en externe natuur in de

agrogrondstoffenproductie is kapitalistisch, winningsgericht en stoelt op een nieuwe politiek van raciale klassenoverheersing.

Wat de eerste stelling betreft wordt in dit proefschrift betoogd dat de waarde die de productie van flexibele suikerriet- en palmgrondstoffen oplevert ontstaat door vooral gebruik te maken van gratis arbeid, met uitzondering van enkele overgebleven gevallen van dwangarbeid. Binnen de context van het gebrek aan banen in Guatemala in het begin van de 21e eeuw is de uitbreiding van suikerriet- en palmplantages, die eerder tot minder dan tot meer banen leidt, echter de oorzaak van het toenemende bevolkingsoverschot op het platteland. Bovendien heeft het agro-extractieve kapitalistische project tot gevolg dat veel dorpelingen uit de lagere sociale klassen afglijden naar het stagnerende deel van de overvloedige bevolking. Daar bevinden ze zich aan de rand van het bestaansminimum. Dit betekent dat het agro-extractieve kapitalistische project niet alleen het 'reserveleger van arbeidskrachten' vergroot, maar ook de overvloedige bevolking in een situatie brengt waarin ze nauwelijks kunnen overleven.

Wat de tweede stelling betreft zijn er drie redenen voor het winningskarakter van het agro-extractieve kapitalistische project. Ten eerste wordt de productie van flexibele suikerriet- en palmgrondstoffen ondersteund door de toe-eigening van steeds diverser wordende delen van de meerwaarde van (agro)grondstoffen en overheidsinkomsten. Hierdoor kunnen bedrijven in de flexibele suikerriet- en palmproductie superwinsten behalen. Daarnaast worden de toegeëigende meerwaarde en de overheidsinkomsten geleidelijk gefinancialiseerd, en zo in geld omgezet om de accumulatie in de flexibele suikerriet- en palmplantages te financieren. Ten tweede wordt bij de productie van flexibele suikerriet- en palmgrondstoffen gratis gebruikgemaakt van de productieve en reproductieve arbeid van de gezinnen van de plantagearbeiders. Verder worden bij deze productie kosteloos voorraden natuurlijke hulpbronnen aangehouden en afval en vervuilde stoffen verwijderd. Ten derde schaadt de hyper intensieve productie van flexibele suikerriet- en palmgrondstoffen de gezondheid en vitaliteit van de arbeiders. Ook zorgt dit alles voor uitputting van natuurlijke hulpbronnen. De productiewijze van suikerriet- en palmgrondstoffen is vanuit het oogpunt van de kosten onverantwoord en verstoort het leven op het platteland en daarbuiten.

Wat betreft de derde stelling: het agro-extractieve kapitalistische project geeft vorm en uitdrukking aan een nieuwe politiek van klassenheerschappij. Daarvoor is in dit proefschrift de term *autoritair corpopulisme* bedacht. Aanhangers van het overkoepelende project ontwikkelen een autoritair corpopulistische agenda om de productie van flexibele suikerriet- en palmgrondstoffen in een nieuwe vorm te gieten. In plaats van het te presenteren als het zoveelste accumulatieproject, noemen voorstanders van agro-extractivisme het een buitengewoon 'verantwoord' initiatief. Dit zou het niet alleen mogelijk maken om de wereld van voedsel te voorzien, groene energie op te wekken en de planeet te koelen, maar ook om werkgelegenheid te scheppen en economische groei te bevorderen. Deze agenda brengt twee strategische veranderingen met zich mee. Ten eerste de introductie van meerdere stakeholders in de productieketen van flexibele suikerriet- en palmgrondstoffen. Ten tweede het inruilen van de

'bewapeningsagenda' van autoritair-paternalistische militaire regimes, die tijdens de Koude Oorlog de communistische dreiging moest bezweren. In plaats daarvan maakt autoritair corporalisme gebruik van overtuiging – en selectief van geweld onder het mom van handhaving van de rechtsorde. Hiermee wordt kritiek op en verzet tegen het agro-extractieve kapitalistische project geneutraliseerd. Naast de concessies op het gebied van beleid (namelijk overheidssubsidies en multistakeholder-governance) die populistische politieke regimes elders doen, brengt autoritair corporalisme ook concessies met zich mee op het gebied van particuliere productierelaties. Hierdoor krijgen producenten van flexibele suikerriet- en palmgrondstoffen erkenning als prosociale bedrijven. Tegelijkertijd neemt de arbeids- en grondproductiviteit toe en breiden deze bedrijven plantages uit, boren ze nieuwe geldbronnen aan, verminderen ze productiekosten en leveren ze een bijdrage aan de reproductie van de persoonlijke en natuurlijke productievoorzwaarden van hun onderneming.

De politiek achter het grondstoffenextractivisme in Guatemala aan het begin van de 21e eeuw is echter allesbehalve een uitgekristalliseerd verhaal. Het agro-extractieve kapitalistische project lokt ook reacties uit van overheids- en maatschappelijke actoren die zowel kritische als instemmende standpunten innemen. De critici verzetten zich met hun afwijkende mening en/of onrust tegen het agro-extractieve kapitalistische project en pleiten voor een transformatief project. Mensen die ermee instemmen worstelen met de schadelijke kanten van het agro-extractieve kapitalistische project en/of proberen zich zo goed mogelijk aan te passen. Verder houden sommige actoren zich aan de wet, maar vertonen andere illegaal gedrag, en willen sommige actoren meewerken terwijl andere terughoudend zijn. Samenvattend hervormt het agro-extractieve kapitalistische project de politiek van landbouw-milieu- en kapitalistische transformaties. Dit gebeurt door middel van allianties tussen bedrijven, de overheid en een blanke, oligarchische bourgeoisie van Guatemala die zich begeeft op beide genoemde gebieden. De productie van flexibele suikerriet- en palmgrondstoffen wordt gelegitimeerd door middel van populisme en zo nodig met gebruik van geweld. Op deze wijze wordt tegenstand onderdrukt en komt men tot een vergelijk. Dit resulteert in een nieuwe politiek van raciale klassenoverheersing waarvan de afloop nog niet vaststaat.